

Н. В. Пильгун,
кандидат юридичних наук, доцент

В. В. Бурбеца,
студентка

ПОНЯТТЯ «МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ» В СУЧАСНІЙ ЮРИДИЧНІЙ ДУМЦІ

У статті наведено різні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «механізм держави». На їх основі виділено концепції розуміння цієї фундаментальної категорії держави і права. Обґрунтовано роль і значення поняття «механізму держави» для загальної теорії держави і права.

Ключові слова: держава, механізм держави, система державної влади, державний апарат.

Н. В. Пильгун, В. В. Бурбеца

Понятие «механизм государства» в современной юридической мысли

В статье приведены различные теоретико-методологические подходы к определению понятия «механизм государства». На их основе выделены концепции понимания этой фундаментальной категории государства и права. Обосновано роль и значение понятия «механизм государства» для общей теории государства и права.

Ключевые слова: государство, механизм государства, система государственной власти, государственный аппарат.

N. Pylgun, V. Burbeza

The mechanism of the state in the modern theoretical and legal researches

The article presents different theoretical and methodological approaches to the definition of «state mechanism». On their basis was selected some concepts of fundamental understanding the law's categories. The role and the meaning of the state mechanism was substantiated for the general theory of law.

Key words: state, the state mechanism, the state apparatus, system of governments.

Постановка проблеми та її актуальність.

Механізм держави завжди залишається актуальною проблемою дослідження сучасної теорії держави і права та юридичної науки загалом.

Поняття механізму держави має значний методологічний потенціал не лише щодо пояснення існування системи державної влади, а й з погляду виявлення та вивчення загальних закономірностей та ознак державності як такої. Дійсно, механізм держави є матеріальною і організаційною базою для існування будь-якої держави, незважаючи на тип її політичного режиму, форму державного устрою чи форму правління. Механізм держави є важливим і необхідним атрибутом будь-якої держави, її «матеріальною суб-

танцією» і «фізичним втіленням державної влади» [1, с. 83].

Утім, наголошуючи на науковій значимості дослідження цього поняття, слід вказати на ті причини й фактори, які спричинили його актуальність для сучасної теорії держави і права. Основною причиною є те, що будь-які фундаментальні юридичні дослідження феномена державності завжди стосуватимуться питання механізму держави, адже як зазначає О. В. Петришин, практична реалізація завдань держави передбачає функціонування спеціально утвореного для цього механізму. Механізм держави є її атрибутом і відбиває інституціональний аспект державності [2, с. 8].

Таким чином, розвиток сучасної науки держави і права, а також осмислення специфіки трансформацій державності в сучасний період глобалізації передбачає необхідність подальших доктринальних розробок та досліджень поняття механізму держави.

Метою статті є аналіз теоретико-методологічних підходів до визначення поняття «механізм держави» та дослідження його характерних ознак.

Аналіз досліджень і публікацій. Значний вклад у вирішення цієї проблеми зробили В. Б. Авер'янов, О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришин, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, О. В. Ракул, К. Г. Волинка, В. Ф. Шаповал, Ю. С. Шемшученко та багато інших вітчизняних та зарубіжних учених. Окремі питання теоретико-правового визначення механізму держави були предметом аналізу таких авторів, як Г. М. Бистрик, В. В. Сухонос, Н. П. Харченко та ін.

Виклад основного матеріалу. Питання про визначення поняття механізму держави, його сутності, структури, принципів формування й функціонування дотепер є проблемним, представляючи певну складність. Це можна пояснити не тільки наявністю суб'єктивного фактору, що полягає в неоднаковому сприйнятті різними суб'єктами державності, але й з огляду на об'єктивний характер багатоаспектності, багатогранності самого інституту держави й державно-правових явищ у різні історичні епохи [3, с. 287].

Поняття «механізм держави» почали застосовувати у вітчизняній теорії та практиці у 20-30-х рр. ХХ ст., після висунення гасла про механізм диктатури пролетаріату, який складався з комуністичної партії та недержавних організацій, за допомогою яких партія реалізовувала власний політичний курс. У другій половині 50-х рр. ХХ ст. були переглянуті догмати радянської ідеології, і таке розуміння механізму держави замінила концепція політичної організації чи політичної системи суспільства [4, с. 10].

Дотепер однією з найпоширеніших концепцій розуміння механізму держави в юридичній науці є вузький і широкий підхід в аспекті спів-

відношення термінів «механізм держави» і «державний апарат».

Вузький підхід базується на поглядах радянських правознавців 60-80-х рр. ХХ ст. про ідентичність державного механізму й апарату держави. Наприклад, на думку Л. І. Спірідонова механізм держави – це система її органів, за допомогою яких вона здійснює державну владу й реалізовує свої функції. Дану точку зору про тотожність понять «механізм держави» і «державний апарат» поділяють Н. І. Матузов, В. І. Новосолов, В. Н. Хропанюк і ряд інших. Зокрема, А. Г. Лашін писав, що державний механізм нерідко називали державним апаратом у широкому значенні цього поняття, а систему державних органів – апаратом у вузькому [5, с. 11].

У працях сучасних науковців вузький підхід майже не використовується. Прихильники другого підходу, широкого, включають до механізму держави, крім державного апарату, інші складові елементи, діапазон яких досить різноманітний.

Загальним у цих поглядах є те, що наводиться різниця між державним механізмом і апаратом, причому перший з'являється як ширше за обсягом поняття.

Наприклад, П. М. Рабінович вважає, що механізм держави – це система всіх державних організацій, які виконують її завдання і реалізують її функції. Серед таких організацій він виділяє державні підприємства, державні установи (заклади), державні органи (органи держави) [6, с. 57].

Так, зокрема, О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко стверджують, що механізм держави – це система нормативно визначених, взаємодіючих органів та організацій держави, створених для реалізації її завдань і функцій та наділених спеціальними повноваженнями у відповідній сфері діяльності [7, с. 155].

Досліджуючи співвідношення функцій державного апарату та механізму державної влади, вітчизняний учений В. А. Шатіло говорить, що механізм держави – це сукупність різноманітних державних структур, що забезпечують економічні, соціальні, політичні та правоохоронні функції, а державний апарат – це конституційно

передбачена система державно-владних структур, наділених визначеними повноваженнями представницького, управлінського та судового характеру [8, с. 6].

Серед прихильників даної точки зору варто назвати також В. Е. Теліпко, Л. М. Шестопакову, О. Г. Федоренка, Н. М. Крестовську, Л. Г. Матвееву та ряд інших науковців.

Також серед вчених побутує думка, що змістовно неповним і логічно незавершеним буде розгляд структури механізму держави без такої його необхідної ланки, як збройні сили. Вони підпадають під ті ознаки, що були кваліфіковані вище як загальні для різних видів державних організацій. Через те, що в Україні правоохоронні органи й збройні сили належать до органів виконавчої влади, то на нашу думку, вони входять до структури механізму сучасної української держави, але є лише окремими її елементами. У демократичній, правовій державі, на відміну від тоталітарної й авторитарної, їх роль у державному механізмі повинна підпорядковуватися загальній тенденції з охорони й захисту особи, реалізації її прав і свобод, забезпеченню її безпеки. У даних умовах ці структури не є якими-небудь основними, базовими, що визначало б необхідність особливого виділення їх у визначенні й структурі державного механізму сучасної України.

Також існує підхід, згідно з яким розрізняють поняття «механізм держави» та «механізм функціонування держави». Використовуючи термін «механізм держави», розуміють структуру (елементи) держави у статичній формі, як такі. Говорячи про функціонування держави, про взаємозв'язок, взаємодію державних органів, застосовують категорію «механізм функціонування держави». В такому контексті зміст поняття «механізм функціонування держави» збігається із сутнісним змістом попереднього підходу до розуміння категорії «механізм держави» як системи засобів державного впливу на суспільні процеси (державних органів; публічних служб і корпорацій; процедури прийняття державних рішень; ресурсного забезпечення) [9, с. 47-48].

Зокрема, К. Г. Волинка стверджує, що механізм держави є постійно функціонуючим її вираженням. Між функціями держави та її ме-

ханізмом існує прямий зв'язок. Оскільки механізм створюється для виконання функцій держави, саме їм у цьому зв'язку надається вирішальна роль. Будова механізму держави залежить від того, які функції бере на себе держава [10, с. 74].

До механізму функціонування держави відносять все те, що пов'язане з внутрішньо державним управлінням та самоуправлінням. Першочергове значення у механізмі функціонування держави надається праву.

За такого підходу до механізму держави більш повно відображаються державні явища та важелі стійкого функціонування держави, але на думку більшості українських вчених, поняття «механізм держави» охоплює винятково систему державних організацій. Останні, залежно від свого основного призначення, поділяють на: державний апарат, що є системою державних органів (законодавчі, виконавчі, судові, контрольно-наглядові), які наділені державно-владними повноваженнями для реалізації завдань і функцій держави; державні підприємства та установи, які під керівництвом державних органів практично здійснюють завдання і функції держави у сфері економіки (виробничу, науково-дослідну, торговельну та іншу господарську діяльність) – підприємства – або діяльність, пов'язану зі створенням нематеріальних цінностей у соціальній та духовній сферах, – установи.

В останні роки в правовій літературі звертають на себе увагу дослідження, які критикують «вузьку» і «широку» концепції визначення державного механізму. У їх основі лежить спроба розглядати механізм держави в динаміці, тобто в русі, у взаємовідносинах між собою його складових частин. Одним із перших дану позицію висловив О. Г. Мурашин, який ще в 1972 році писав: «Механізм держави вживається поряд з терміном «державний апарат», однак, краще визначається суть цього явища ... не в статичній, а в русі».

У сучасній вітчизняній літературі, крім зазначеного вище загальноновизнаного розуміння механізму держави (як системи державних організацій – державних органів, державних підприємств та установ) має місце наукова думка, відповідно до якої структуру механізму дер-

жави складає система органів державної влади (апарат держави) та інші основні інститути держави, а саме: елементи економічної інфраструктури (грошова система, фінансова система, податкова система, митна система, банківська система тощо); політична система (система органів державної влади, виборча система, система оборони і національної безпеки, система законодавства, правова система тощо); організаційно-культурна (духовна) основа держави (система освіти та виховання, система науки і культури тощо); соціальна система (система охорони здоров'я, система соціального захисту тощо), а також охоронна система, яка забезпечує безпеку функціонування усіх вищезгаданих соціальних систем, спрямована на захист від злочинних посягань та відновлення порушених прав різних суб'єктів права.

На сучасному етапі розвитку юридичних знань, спираючись на дослідження української вченої О. В. Ракул, усю різноманітність підходів до визначення поняття «механізм держави» можна поєднати у три основні концепції: механістичну, діяльнісну та організаційну. Згідно з першою, механізм держави визначають як метод, спосіб функціонування державних органів. Відповідно до діяльнісної концепції – це сукупність станів і процесів, послідовність дій, процес функціонування держави. Спираючись на третю – це система державних органів, установ і організацій, об'єднаних метою реалізації функцій держави [11, с. 8].

На думку російського правника В. С. Нерсесянца, окрім вищенаведених концепцій, механізм держави доцільно тлумачити у людському вимірі, в контексті виконання певним прошарком людей окремого виду суспільно корисної праці – управлінської діяльності на засадах професійності. У такому аспекті механізм держави є своєрідним фізичним (людським) її втіленням як відносно відокремлений, конституційований в окремий інститут і структурно організований прошарок осіб, який склався на етапі формування держави внаслідок суспільного розподілу праці на тих, хто керує, і тих, ким керують [12, с. 112].

Такий підхід дає можливість уникнути традиційного для юридичної науки акценту лише на формальній схемі здійснення державної влади в суспільстві до дослідження «людських чинників» управлінської діяльності.

Незважаючи на окремі позитивні аспекти вищезазначених концепцій, вважаємо, що найбільш адекватно та комплексно вивчати сучасний стан організації публічної влади у суспільстві дозволить системний підхід. Використовує системний підхід під час дослідження поняття «механізм держави» авторський колектив підручника з конституційного права України за редакцією професора В. Ф. Погорілка. На їхню думку, механізмом держави є система органів державної влади (апарат держави) та інших основних інститутів держави [13, с. 165].

Це твердження збігається з теоретичною концепцією В. В. Копейчикова, але, на відміну від неї, до механізму держави В. Ф. Погорілко, поряд з органами державної влади, відносить громадянство, територію (територіальний устрій), бюджетну, грошову і банківську системи, Збройні Сили України та інші військові формування держави, державні символи тощо. Таке розуміння механізму держави взагалі та, зокрема, української держави на сучасному етапі державотворення не викликає заперечень, бо, як зазначалося вище, механізму держави притаманні цілісна єдність, внутрішня узгодженість структурних елементів, що надають йому необхідної чіткості і єдності побудови, організованості і стану впорядкованості, які є іманентними будь-якій раціонально побудованій системі, а саме – соціальній.

Погляд на механізм держави з точки зору теорії державно-правової організації соціальних систем дозволяє висвітлити структурні елементи – елементний склад механізму держави, їх взаємообумовленість та взаємодію діяльності, підпорядкованість, в основі якої лежить субординація, горизонтальні зв'язки – координацію діяльності і закономірності розвитку системи в цілому та її структурних елементів.

Під соціальною системою у теорії державно-правової організації розуміють реально існуючі об'єкти, які знаходяться не в сталому, «застиглому» стані, а в динаміці, постійному організа-

ційному розвитку, видозмінюються, трансформуються в інші системи чи набувають якісно нові параметри, специфічні характеристики. Однією із найбільших соціальних систем є держава, з точки зору організаційної побудови, вона є самостійною соціальною організацією, яка функціонує в соціумі, є складовою частиною суспільства і одночасно системоутворюючим елементом щодо самостійних підсистем.

Структурними елементами механізму держави (його організаційною основою) за системним підходом є: організаційно-економічна, організаційно-політична, організаційно-культурно-духовна, організаційно-соціально-альна системи, які спрямовані на реалізацію завдань і функцій держави.

Системний підхід до розуміння механізму держави є підставою для висновку, що категорія «механізм держави» сьогодні набуває нової суті і змісту, внаслідок чого, потребує свого, самостійного визначення для подолання термінологічного розмаїття й більш точного відображення сутності сучасного розуміння поняття «механізм держави».

На нашу думку, всі вище описані концепції мають право на існування, так як у кожній із них присутні загально-теоретичні основи, які формують загальне поняття «механізму держави». Варто погодитися із зазначеними вище дослідниками, які вважають, що під апаратом держави розуміються всі органи держави в статичній, а під механізмом держави – ті ж органи, але взяті в динаміці. Розглядаючи апарат держави, потрібно говорити, насамперед, про порядок утворення, структуру, компетенцію того або іншого державного органу, про їх види, про статус державних службовців і про інші подібні аспекти, а, досліджуючи механізм держави, необхідно аналізувати безпосередньо питання діяльності державних органів, їх місце й роль у державному механізмі, напрямки взаємодії між собою, проблеми функціонування й шляхи їх подолання.

Висновки. Отже, виходячи із вище наведеного можна сказати, що на відміну від функціонального аспекту вивчення держави і державності, механізм держави втілює у собі матеріальну основу існування будь-якої сучасної держави, завдяки якій вона реалізує свої конституційно визначені цілі й завдання. Водночас механізм

держави має складну і багаторівневу внутрішню структуру, яка об'єктивно відображає ті функції і завдання, які стоять перед конкретною державою.

У сучасній теорії держави і права склалося декілька базових теоретико-методологічних підходів до визначення змісту поняття «механізм держави». Головна відмінність між ними полягає у способі тлумачення структурних елементів цього механізму. Найбільш «вузьке» доктринальне тлумачення змісту поняття механізму держави ґрунтується на його отождоженні з апаратом держави, що, фактично, робить єдиним елементом механізму держави органи державної влади. На противагу цьому, протягом останніх десятиліть поступово виникла інша методологія аналізу механізму держави, яка передбачає різні міри «розширення» його змісту. На сьогоднішній день вона поступово набуває домінуючого характеру.

Література

1. *Абдуллаєв М. І.* Проблеми теорії держави і права: підруч. / М. І. Абдуллаєв, С. А. Комаров. – СПб.: Пітер, 2003. – 576 с.
2. *Бистрик Г.* Механізм держави в системі сучасних теоретико-правових досліджень / Г. Бистрик // *Юридична Україна*. – 2013. – № 10. – С. 8-14.
3. *Харченко Н. П.* Поняття механізму держави, наукові пошуки теоретико-правової дефініції / Н. П. Харченко // *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. Том 20 (59). – 2007. – № 2. – С. 287-293.
4. *Пікуля Т. О.* Механізм держави: ретроспективний огляд та сучасні наукові тенденції визначення / Т. О. Пікуля // *Право і суспільство*. – 2010. – № 2. – С. 9-15.
5. *Дудченко О. С.* Теоретична визначеність і змістовне наповнення поняття «механізм держави» / О. С. Дудченко // *Науковий вісник Херсонського державного університету*. – 2016. – № 1. – С. 10-12.
6. *Рабінович П. М.* Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Вид. 5-те, зі змін. – К.: Атіка, 2001. – 176 с.
7. *Зайчук О. В.* Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / О. В. Зайчук,

Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

8. Шатіло В. А. Співвідношення функцій державного апарату та механізму державної влади / В. А. Шатіло // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 2 (27). – С. 5-11.

9. Пікуля Т. О. Сучасний підхід до інтерпретації поняття «механізм держави» / Т. О. Пікуля // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2. – С. 46-54.

10. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. / К. Г. Волинка. – К.: МАУП, 2003. – 240 с. – Бібліогр.: с. 229-232.

11. Ракул О. В. Теоретичні засади удосконалення діяльності державного апарату України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / О. В. Ракул; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2010. – 17 с.

12. Нерсесянц В. С. Теория государства и права / В. С. Нерсесянц. – М.: Изд-во НОРМА (Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. – 272 с.

13. Погорілко В. Ф. Конституційне право України: підручник / за заг. ред. В. Л. Федоренка. – 4-е вид., перероб. і доопр. – К., 2012. – 727 с.

References

1. Abdullajev M. I. Problemy teorii' derzhavy i prava: pidruch. / M. I. Abdullajev, S. A. Komarov. – SPb: Pite, 2003. – 576 s.

2. Bystryk G. Mehanizm derzhavy v systemi suchasnyh teoretyko-pravovyh doslidzhen' / G. Bystryk // Jurydychna Ukrain'na. – 2013. – № 10. – S. 8-14.

3. Harchenko N. P. Ponnjattja mehanizmu derzhavy, naukovі poshuky teoretyko-pravovoi' definicii' / N. P. Harchenko // Vcheni zapysky Tavrijs'kogo nacional'nogo universytetu im. V. I. Vernads'kogo. Tom 20 (59). – 2007. – № 2. – S. 287-293.

4. Pikulja T. O. Mehanizm derzhavy: retrospektyvnyj ogljad ta suchasni naukovі tendencii'

vyznachennja / T. O. Pikulja // Pravo i suspil'stvo. – 2010. – № 2. – S. 9-15.

5. Dudchenko O. S. Teoretychna vyznachenist' i zmistovne napovnennja ponjattja «mehanizm derzhavy» / O. S. Dudchenko // Naukovyj visnyk Hersons'kogo derzhavnogo universytetu. – 2016. – № 1. – S. 10-12.

6. Rabinovych P. M. Osnovy zagal'noi' teorii' prava ta derzhavy: navch. posib. / P. M. Rabinovych. – Vyd. 5-te, zi zmin. – K.: Atika, 2001. – 176 s.

7. Zajchuk O. V. Teorija derzhavy i prava. Akademichnyj kurs: pidruchnyk / O. V. Zajchuk, N. M. Onishhenko. – K.: Jurinkom Inter, 2006. – 688 s.

8. Shatilo V. A. Spivvidnoshennja funkcij derzhavnogo aparatu ta mehanizmu derzhavnoi' vlady / V. A. Shatilo // Visnyk Akademii' advokatury Ukrain'ny. – 2013. – № 2 (27). – S. 5-11.

9. Pikulja T. O. Suchasnyj pidhid do interpretacii' ponjattja «mehanizm derzhavy» / T. O. Pikulja // Naukovyj visnyk L'vivs'kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnih sprav. – 2012. – № 2. – S. 46-54.

10. Volynka K. G. Teorija derzhavy i prava: navch. posib. / K. G. Volynka. – K.: MAUP, 2003. – 240 s. – Bibliogr.: s. 229-232.

11. Rakul O. V. Teoretychni zasady udoskonalennja dijaj'nosti derzhavnogo aparatu Ukrain'ny: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: spec. 12.00.01 / O. V. Rakul; Nac. akad. vnutr. sprav. – K., 2010. – 17 s.

12. Nersesjanc V. S. Teorija gosudarstva i prava / V. S. Nersesjanc. – M.: Izd-vo NORMA (Izd. gruppa NORMA-INFRA-M), 2001. – 272 s.

13. Pogorilko V. F. Konstytucijne pravo Ukrain'ny: pidruchnyk / za zag. red. V. L. Fedorenka. – 4-e vyd., pererob. i doopr. – K., 2012. – 727 s.